

ІРИНА ПУСТИННІКОВА

ЧЕРНІВЦІ

Харків
«ФОЛІО»
2020

Вступ

Чернівці — різнобарвний клубок із вулиць та спогадів. Що саме сплете для вас всемогутня пам'ять із блукань чернівецькими провулками та мандрівок від однієї буковинської пам'ятки до іншої? Ми не знаємо, але хочемо вірити, що результат буде яскравим та гарним. Таким, яким є місто над Прутом. Спогади завжди трішки яскравіші за реальність — у такому разі, вони бу-

дуть супер-яскравими. Бо такими є Чернівці.

Пам'ятаєте, в дитинстві, коли чудеса і пригоди були буденністю, як мріялося віднайти скарб? Не для збагачення, звичайно ж, а лише для ще більшої концентрації чудес та пригод. Чернівці — це скринька зі скарбами. Її, цю скриньку, наповнювали різні народи: українці та румуни, німці і поляки, турки та австрійці, євреї

та вірмени. Піддайтеся абсолютно природному бажанню зануритися у цю скриню з головою, щоб потім довго зачаровано вивчати її скарби: червону вірменську церкву, блакитну ратушу, потемнілу від дощів Миколаївську дерев'яну церкву, різнокольорову вулицю Кобилянської, позеленілу мідь шпиля на костелі Серця Ісуса. І головний діамант колекції — Резиденцію митрополитів Буковини та Далма-

Середмістя Чернівців з пташиного лету

Головна архітектурна гордість міста — Резиденція буковинських митрополитів

ції. Коштовностей у скрині чимало, і вони такі різні. Genius loci, геній місця у Чернівцях говорить півдужиною мов та незле розбирається в архітектурних стилях. Бо тут є майже все: від козацького бароко монастирської церкви на Горечі до неоготики єзуїтського костелу; від скромних буковинських хатніх церков — до показної розкоші віденської сецесії; від декоративності бринковяну (румунського Відродження) до помпезності класицизму. Німецький фахверк?

Маємо — Німецький народний дім та ошатні вілли навколо парку ім. Шевченка. Романський стиль? Будь ласка: Резиденція та церква Св. Параскеви. Строката, але така приємна для ока еkleктика та історизм? Скільки завгодно, варто лише пройтися центральними вулицями міста. Функціоналізм? Ще й який: чимало будинків та приватних вілл 1920—1930-х рр. зведені саме у цьому стилі. Східні мотиви? Є Турецький міст, вермінська церква та кілька синагог у

мавританському стилі. Неоросійський стиль? Чимало прикладів, але переважно неоковирних: сучасні православні храми чомусь створюють, орієнтуючись не на традиції краю, як це є у більшості європейських країн, а на умовні Суздаль чи Владімір. Все це разом — Чернівці. Імпозантні, європейські, багатомовні, барвисті й дуже затишні. Ви захочете сюди повернутися. Бо у строкатому клубку із вулиць та спогадів є вже й ноточки ваших згадок.

За своєю архітектурною спадщиною Чернівці — місто унікальне. Своєрідність ця не виникла на пустому місці, а є наслідком історії міста. Ніхто не любить нагромадження дат, але ми згадаємо хоча б основні віхи історії буковинської столиці. Без цього не зрозуміти, чому в Чернівцях немає будинків у стилі конструктивізму і що то за стиль бринковяну, якого не зустрі-

неш більше в жодному іншому великому місті країни.

Прадавні часи — у передмістях Чернівців археологи знайшли поселення трипільської культури, а також доби бронзи та заліза. Неподалік міста також віднайдені слов'янські пам'ятки II—V ст., які ймовірно належали племенам склавинів, білих хорватів та тиверців.

II половина XII ст. — на високій горі Цецин (538 м над рівнем моря) за наказом галицького князя Ярослава Осмомисла з'являється укріплення Черн. Цей дитинець згадується у «Списку городів руських дальніх і ближніх». Поселення, яке пізніше виникло під горою, назвало себе за іменем фортеці. Самі ж укріплення були зруйновані у 1259 р. на вимогу татарського

Вулиця Кобилянської та квартали навколо неї з пташиного лету

Русини Буковини на старій листівці

*Рештки замку на горі Цецино.
Початок XX ст.*

темника Бурундая. Рештки фортеці залишалися на горі навіть в радянський час — про ці розвалини літописець Чернівців Раймунд Кайндль писав: «...кам'яні стіни, які не піддаються століттям». У 1959 р. на їхньому місці поставили чернівецьку телевишку. Піддалися-таки.

8 жовтня 1408 р. — перша письмова згадка про місто у грамоті, котру молдовський воєвода Олександр Добрий надав львівським купцям.

1488 р. — Чернівці стають центром Чернівецького повіту у складі Молдови. В молдовські часи поселення має самоуправу та статус «вільного міста». Тут проводяться ярмарки. На жаль, жодної будівлі тих часів до наших днів не збереглося.

Початок XV ст. — місто спалене після нападу молдовського воєводи Богдана Сліпого на Польщу. Спустошувалося також у 1467, 1497, 1509, 1626, 1646, 1650, 1672, 1688, 1714 рр. Так, було невесело. У 1710 р. Чернівці вперше страждають від росіян, але не востаннє.

1538 р. — Чернівці потрапляють під турецьке ярмо і занепадають. Життя тут ледве жевріє. У 1762 р. у майбутній столиці герцогства Буковина налічувалося всього 200 дерев'яних хат ідесь 1200 мешканців. Турецький період залишив свій слід у вигляді кількох дерев'яних церков хатнього типу, що збереглися у місті. Османи не дозволяли бу-

Успенська церква хатнього типу

дувати показні християнські святині, звідси неймовірна зовнішня скромність буковинських храмів того періоду.

1774 р. — Чернівці внаслідок чергової російсько-турецької війни потрапляють під юрисдикцію союзниці росіян Австрії. Не місто навіть, а фактично село Чернівці нова влада обирає центром військової адміністрації краю (1774—1786 рр.), з 1786-го по 1849 рік — центром цивільного управління Буковинської округи, яка тоді була частиною Галичини. Швидке зростання кількості населення завдяки переселенцям з Галичини та німцям-колоністам — у 1779 р. мешканців вже 3200.

12 грудня 1781 р. — у Чернівці переносять єпископську катедру, яка до того містилася у Радівцях (зараз румунське місто Радеуць).

1849 р. — Буковина отримує автономію від Галичини. Тепер це

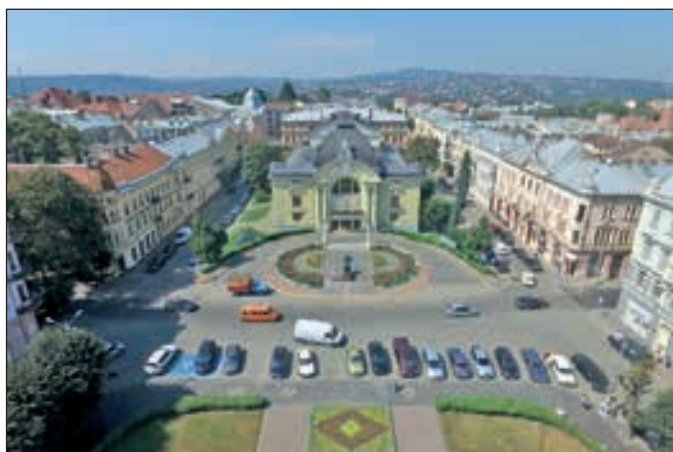
Народи, що населяють Буковину. Стара листівка

Митрополича резиденція. Архівна світлина

Чернівецький вокзал. Стара листівка

Театральна площа з пташиного лету

самостійна одиниця (герцогство) у складі Австрійської імперії. Місто має вже гімназію, ратушу, муровані храми.

II пол. XIX ст. — місто швидко розбудовується. З'являються учбові заклади, торгова біржа, перші підприємства — меблева фабрика, гуральня, паровий млин, броварня тощо. З 1895 р. Чернівці мають водогін та електровню, ще за два роки — трамвай.

1864 р. — початок будівництва нової Митрополичої резиденції, дива архітектури, котре з 2012 р. у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

1866 р. — Чернівці з'єднано залізницею зі Львовом.

23 січня 1873 р. — імператорським декретом утворена незалежна православна Буковинська митрополія. Її очільник носить титул митрополита Буковини і Далмації.

1875 р. — засновано Чернівецький університет, що мав три факультети.

Кінець XIX ст. — початок XX ст. — місто активно забудовується у відповідності до тодішньої архітектурної моди. З'являються репрезентативні будинки у неокласицистичному чи еклектичному стилях. З початку XX ст. у моді — сецесія, яку на підросійській частині України називають модерном, а у Німеччині — югендштилем. Національний склад містян строкакий, але Чернівці славляться своєю віротерпимістю та відсутністю конфліктів на етнічному ґрунті. Більшість містян володіє не менш як трьома мовами: треба ж порозумітися з сусідами.

Вересень 1914-го — серпень 1917 р. — протягом Першої світової війни місто тричі потрапляло до рук російської армії.

6 серпня 1917 р. — Чернівці відвідує австро-угорський цісар Карл I.

Жовтень 1918 р. — у місті створено Український крайовий комітет Буковини. В Чернівцях пе-

Зустріч імператора Австро-Угорщини Карла I у Чернівецькій ратуші 1916 р.

ребуває 2,5-тисячний полк легіону Українських січових стрільців.

2 листопада 1918 р. — один з ключових моментів історії міста. Велелюдне народне віче більшою часткою голосів підтримує возз'єднання з Західно-Українською Народною Республікою з центром у Львові. Певна частина учасників віча — за союз з радянським Харковом. Та всі одногосло проти посягань Румунії на Північну Буковину. З 6 листопада 1918 р. влада у місті в руках українців. А за день до цього, 5 листопада, румунський уряд видає наказ про напад на Чернівці.

11 листопада 1918 р. — румунське військо окупує місто. 28 листопада того ж року Генеральний конгрес Буковини проголошує об'єднання Північної Буковини з Румунією. Починається період 26-річної (з невеликою перервою) окупації та румунізації краю.

Розуміючи важливість візуального в насадженні ідеології, нова влада забудовує Чернівці спорудами у неорумунському стилі (він же стиль бринковяну або, часом, необринковяну). Це надзвичайно декоративний напрямок в архітектурі, для котрого характерні аркади на пузатеньких колонах, винесені на солідну відстань карнизи дахів, кутові башти, прикрашені різьбленням балкони та щедрий декор фасадів. Назва стилю — за іменем Костянтина Бринковяну, що правив Валахією у 1688—1714 рр. У ті роки Валахія мала короткий перепочинок від воєн, а мир завжди сприяє розвитку мистецтва. Боярські садиби того періоду і надихнули засновника румунської архітектурної школи Іона Мінку (1852—1912) на створення стилю, в якому традиційна румунська архітектура поєдналася з тогочасними тенденціями. Ви обов'язково побачите кілька будинків у цьому

стилі — перший зустрічає гостей міста відразу напроти залізничного вокзалу (вул. Гагаріна, 23, колишній «Дім праці», 1927). А ще це і «попівський будинок» у сквері біля Резиденції, і вілли на вул. Чорноморській, багатоквартирні будинки № 81 на Головній; № 31 на Гагаріна (1938), гімназія № 3 на Головній; 131а, дитячий садок «Горобинка» по вул. Петергофській, колишній Палац прикордонників, а зараз житловий будинок на

Гімназія № 3 — зразок архітектури у стилі бринковяну

*Петропавлівська церква
на вул. Сторожинецькій*

вул. Суворова, 6 (1934), Петропавлівська гарнізонна церква по вул. Сторожинецькій (1938) тощо. Такий розквіт національного стилю стає зрозумілим, якщо знати історію: у міжвоєнний період Румунія була досить заможною державою завдяки багатим покладом нафти поблизу міста Плоешті.

У 1920—1930-х рр. у місті з'являється чимало споруд за новою архітектурною модою, в стилі функціоналізму. Знову ж таки деякі розбіжності з термінологією, усталеною на радянській частині тогочасної України: там цей стиль називали конструктивізмом. Мета функціоналізму зрозуміла вже з назви стилю: споруди мають чітко відповідати їхнім функціям, бути практичними. Багатьом важко побачити красу в позбавлених декору будинках тієї епохи, вони занадто нагадують нам пізніші хрущовки чи радянські школи та установи. Та варто придивитися до цих будинків, щоб зрозуміти, яким проривом була поява такої лаконічної архітектури після буйства сецесії. Замість ажурних балкончиків — суворі прямокутники, неначе з підручника геометрії. Замість еркерів, башточок та аркад — чіткі рівні лінії. Навіть кольорова гама функціоналістських споруд була стриманою — сірий, білий, жовтий,

часом відтінки зеленого. Сірий, колір непоштукатуреного бетону, взагалі чи не вперше заявив тоді про себе у центрах міст.

У Чернівцях є як приклади рядової забудови у стилі функціоналізму, так і маленькі шедеври — колишній Румунський дім на Театральній площі, будинок Залозецького на вул. Кобилянської, 31, приміщення чернівецького аеропорту (зараз сильно модернізоване) чи міська поліклініка № 8 на вул. Шкільній, 8, яка розмістилася у екс-Будинку соціального страхування. Чудові зразки сти-

*Будинок на вул. Кобилянської
у стилі функціоналізму*

Панорама вулиці Української

Вілла у стилі функціоналізму на вул. Гребінки

лю — палац «Академічний» буковинського медуніверситету (вул. Шиллера, 11), вілла № 29 на вул. Гребінки, кутові будинки на розі вул. Української та О. Доброго, а також Дім вічності по вул. Гулака-Артемовського та Шевченка.

28 червня 1940 р. Північна Буковина з центром у Чернівцях анексована у Румунії СРСР. Місто входить до складу Радянської України. Того ж року більшість буковинських німців насильно переселяють до Німеччини. Відбувається і еміграція етнічних румунів — до Румунії.

6 липня 1941 р. — румунські та німецькі війська займають Північну Буковину. Чернівці стають центром губернаторства Буковина. Починаються репресії проти єврейського та українського населення. Справжнім героєм виявляється тодішній мер Траян Попович, який врятував від депортації та смерті близько 20 тисяч чернівецьких євреїв.

29 березня 1944 р. — Чернівці визволені від нацистів радянськими військами. Місто стає центром найменшої з областей Радянської України, у складі котрої — Північна Буковина, частина Бессарабії та історична область Герца, заселена етнічними румунами.

1965 р. — до Чернівців приєднано сусідній райцентр Садгору. Зараз колишня столиця знаменитої хасидської династії — один із мікрорайонів облцентру.

ОСТРІВ ЧЕРНІВЦІ

Чернівчани часом називають своє місто островом, не без певної долі розпачу натякаючи, що дістатися сюди потягом чи літаком не так вже й просто. Квитки часто в дефіциті. Дороги — вічна і болюча тема для Буковини, але в 2018 р. стан дорожнього покриття на трасі Н-03 (Житомир—Чернівці) значно покращився.

Колажі *Gruss aus Czernowitz* — популярний мотив на старих поштівках

Власне, австрійська влада у 1770-х теж починала з доріг. Перший військовий адміністратор краю Габріель фон Сплень (1774—1778 рр.) віддав наказ будувати 70 мостів на гірських річках. Його наступник генерал Карл фон Енценберг взявся прокладати перші шосе з Чернівців: до столиці, Відня (через Львів або Семигороддя в Трансильванії), та на Бессарабію й Молдову, до торговельних партнерів. Справа розтяглася на роки і продовжувалася вже цивільними адміністраторами Буковини. Шлях на Львів завершили у 1814 р. і назвали дорогою цісаря Франца на честь тодішнього австрійського імператора (1792—1835). Шосе пролягло через Снятин та Коломию. Зараз чернівецька його частина називається Галицький шлях. У другій чверті XIX ст. від дороги цісаря Франца відбігає у Мамаївцях Подільський тракт — на Заліщики та Тернопіль. Часом його називали ще Тернопольським.

До 1850 р. було прокладено шляхи до сусідньої на той час Росії (Боянська дорога, зараз частина автошляху Н-03) та Дунайських князівств (Цуренська дорога, зараз веде до райцентру Герца). Як на середину XIX ст. у Чернівці була дуже непогана інфраструк-

турна ситуація. Чернівці обганяли за кількістю та якістю доріг та мостів більшість міст на сході Австрійської імперії, хай навіть ці дороги у буковинській столиці були ґрунтовими, а не мощеними. Особливо яскравим контраст на користь Буковини був при порівнянні з ситуацією в Бессарабії та Галичині. Перед Першою світовою війною в краї нараховувалося 4224 км доріг. За маршрутом Чернівці—Сторожинець курсував перший на Буковині міжміський автобусний маршрут.

ОРИЕНТАЦІЯ НА МІСЦЕВОСТІ

Навіть якщо ви прибули у Чернівці автівкою, знайомитись з середмістям краще все-таки пішки. І через плутану схему вулиць з одностороннім рухом, і через корки, що зустрічаються все частіше, і через недостатню кількість парковок, і — давайте говорити правду — через жакливий стан дорожнього покриття на вулицях, віддалених від центральних магістралей всього на десятки метрів.

Чернівці — місто рельєфне, тут багато де ще лишилася стара бруківка, тому розумним вибором буде зручне спортивне взуття.

Середмістя Чернівців

Куполи старого міста

ЗМІСТ

Вступ	3
Чернівці — історія з акцентом на архітектуру	5
Острів Чернівці	11
Орієнтація на місцевості	11
Чернівецький гумор	14
Цікавий факт.....	14
Кемпінг, скансен та Гарячий Урбан	15
Церква на Горечі	16
Про те, як російського царя двічі обгавкали	17
Скансен: вітряки в неволі	18
Церкви хатнього типу	19
Корисна порада.....	22
Чернівецькі некрополі.....	22
«Дім вічності» (іудейський кіркут)	22
Християнський некрополь.....	24
Калічанка	25
Успенська дерев'яна церква	26
Порада: Панорама Чернівців.....	26
Міні-маршрут: храми Гарячого Урбану	27
Вознесенська церква на Гарячому Урбані.....	27
Руська — не російська	29
Миколаївський катедральний собор.....	31
Румунський двійник чернівецького храму	32
Легенда про перекручені барабани.....	33
Миколаївська дерев'яна церква	34
Руська церква	35
Якоб фон Петрович	36
Центральна площа	39
Монументи Центральної площі	40
Серце міста — Ратуша.....	43
Плутані пригоди двоголового орла.	
З музикою, двійниками і пожежниками	44

Виборчі баталії	47
Чернівецький Олімп	48
Обласний художній музей	50
Панно на фасаді	51
Квартали навколо Центральної площі	53
Будівля поштово-телеграфного відомства Буковини	54
Вулиці Івана Франка, Банкова та Міцкевича	55
Будинки-близнюки у Чернівцях	56
Університетською до Резиденції	61
Вулиця Університетська	62
Темпл	62
Йозеф Шмідт	64
З історії університету: тендер по-імперському	66
З історії університету: мовне питання	67
Ціна науки	68
Резиденція митрополитів Буковини і Далмації	71
Митрополит із Васловівців	73
Прогулянка Резиденцією	76
Університетський парк	81
Табу Резиденції	82
Дуель з бібліотекарем	82
Навколо Резиденції	85
Парк ім. Юрія Федьковича	87
Найдавніший пам'ятник найяснішому цісарю	87
Гімназія № 4	88
Вулиця 28 Червня	89
Театральна площа	93
З історії чернівецького театру	94
Цікаво знати	97
Будинок офіцерів	98
Єврейський дім	99
Будинок медакадемії	101
Площа Філармонії і навколишні квартали	103
Сіді Таль	104
Ференц Ліст і Чернівці	105
Буковинський ретро-гумор	107
Чернівецький гумор	108
Від залізничного вокзалу до площі Пресвятої Марії	109
Пам'ятник трамваю	112
Нижнє місто	113

Роза Ауслендер	114
Турецькі Чернівці	116
Костел і шіфа	118
Легенда про братів-капітанів	119
Церква Св. Параскеви	121
Вулиця Кобилянської	123
Чернівецький ревізор	124
Євген Максимович	128
Буковинська кухня: мамалига	129
Краєзнавчий музей	132
Володимир-Сергій Залозецький	135
Чернівецькі бали	138
Німецька громада Чернівців	142
Квартали навколо Панської	143
Вірменська церква	144
Вулиця Українська	147
Соборна площа	151
Чернівецький гумор	157
Квартали вілл та костел Серця Ісуса	159
Вулиця Василя Аксенина	166
Вулиця Головна від Ратуші до парку ім. Шевченка	169
Собор у «місці під вербами»	173
Парк ім. Шевченка	175
Чернівецькі парки	176
Навколо парку ім. Т. Шевченка	178
Розвиток медицини у Чернівцях	180
Місто в місті: Садгора	181
Резиденція цадика-чудотворця	185
Інші пам'ятки Садгори	189
Чернівці фестивалі	191
Січень: 15 січня: Маланка-фест	192
Буковинські маланки	195
Третя неділя січня: «Від Різдва до Йордану»	199
Весна. Перший понеділок після Пасхи за східним обрядом: обласне фольклорно-етнографічне свято «Христос Воскрес! Воскресне Україна!»	201
Травень: День вуличної музики	201
Травень: «Обнова-фест»	201
Літо. Червень: Свято літнього сонцестояння «Midsommar»	203
Другий вікенд липня: Петрівський ярмарок	203
Осінь: Перший вікенд вересня: поетичний фестиваль «Meridian czernowitz»	203

Вересень або жовтень: «Осінь весільна»	203
Перша субота жовтня: День міста	206
Навколо Чернівців	207
Гора Цецин (Цецино)	208
Рідківці	209
Топорівці	209
Сонячна Долина	211
Бояни	211
Волока	211
Валя Кузьміна	212
Мамаївці	212
Лужани	213
Задубрівка	214